

*СУДЫҢ АЙМАҚТЫҚ ЖӘНЕ
ҒАЛАМДЫҚ ЛАСТАНУЫ*

ЛАСТАНУҒА СУДЫҢ БАРЛЫҚ ТҮРЛЕРІ (МҰХИТ, КОНТИНЕНТТИК, ЖЕРАСТЫ) ӘР ТҮРЛІ ДӘРЕЖЕДЕ ҰШЫРАҒАН. СУДЫҢ, ӘСІРЕСЕ, АУЫЗ СУДЫҢ САПАСЫ ХАЛЫҚТЫҢ ДЕНСАУЛЫҒЫН АНЫҚТАЙТЫН МАҢЫЗДЫ ФАКТОРЛАРДЫҢ БІРІ БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ. ДҮНИЕЖҮЗІЛІК ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ҰЙЫМЫНЫҢ МӘЛІМЕТТЕРІ БОЙЫНША СУДЫҢ САПАСЫНЫҢ ТӨМЕН БОЛУЫНАН ШАМАМЕН 5 МЛН. АДАМ СЕБЕПТІ ӨЛЕДІ ДЕ, ӘР ТҮРЛІ ДӘРЕЖЕДЕ УЛАНҒАН НЕМЕСЕ АУЫРҒАН АДАМДАРДЫҢ САНЫ 500

БЕЛГІЛІ МӘЛІМЕТТЕР БОЙЫНША ҚАЗІР МҰХИТТЫҢ СУЫНА ЖЫЛ САЙЫН 30-ДАН 50 МЛН. ТОННАҒА ДЕЙІН МҰНАЙ ТӨГІЛЕДІ. ОНЫҢ ӘР ТОННАСЫ 12 КМ² СУДЫ ҚАБЫҚШАМЕН ЖАБА АЛАДЫ. 0,05 МГ/Л МҰНАЙ СУ ҚҰРАМЫНДА БОЛСА, СУ ІШУГЕ ЖАРАМСЫЗ, АЛ КОНЦЕНТРАЦИЯСЫ 0,5 МГ/Л БОЛҒАНДА КӨПТЕГЕН СУ ОРТАСЫМЕН БАЙЛАНЫСТЫ АҒЗАЛАР ТІРШІЛІГІН ЖОЯДЫ. ЛАСТАНУДЫҢ ӨСЕРІНЕН БАЛЫҚТАР МЕН ТАҒЫ БАСҚА АҒЗАЛАРДЫҢ МИГРАЦИЯЛЫҚ ЖОЛДАРЫ ӨЗГЕРЕДІ.

АРАЛ ТЕҢІЗІ – ІРІ ІШКІ СУ АЛҚАПТАРЫНЫҢ БІРІ. БҰРЫНҒЫ ЗАМАННАН БЕРІ АРАЛ ТЕҢІЗІ БАЛЫҚ БАЙЛЫҒЫМЕН АТАҒЫ ШЫҚҚАН. АМУДАРИЯ МЕН СЫРДАРИЯ ӨЗЕН АЛҚАПТАРЫНДА АҢШЫЛАР БІР МИЛЛИОНҒА ДЕЙІН ОНДАТР ТЕРІСІН АЛЫП ТҰРҒАН. КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРЫ АРАЛ ТЕҢІЗІНЕ КӨПТЕГЕН ҒЫЛЫМИ МЕКЕМЕЛЕР НАЗАР АУДАРЫП ОТЫР. СОҢҒЫ 10–15 ЖЫЛДЫҢ ІШІНДЕ СУДЫҢ ГИДРОЛОГИЯЛЫҚ ҒЫРҒАҒЫНА АЙТАРЛЫҚТАЙ ӨЗГЕРІС ЕНДІ, СУ ДЕҢГЕЙІ ТӨМЕНДЕП ОҢТҮСТІК ЖӘНЕ ШЫҒЫС ЖАҒАЛАУЫНДАҒЫ ТЕҢІЗДІҢ ТАЯЗ БӨЛІКТЕРІ КЕУІП ҚАЛДЫ. ТЕҢІЗДІҢ НЕГІЗГІ КӨЗІ СЫРДАРИЯ МЕН АМУДАРИЯДАН СУ КӨП МӨЛШЕРДЕ КЕМІДІ. БҰРЫН, СУАРМАЛЫ ЕГІСТІК ДАМУМАЙ ТҰРҒАНДА АМУДАРИЯ МЕН СЫРДАРИЯ АРАЛҒА ОРТАША ЕСЕППЕН ЖЫЛЫНА 62 ТЕКШЕ КИЛОМЕТР СУ БЕРІП ТҰРАТЫН БОЛСА, 1974 ЖЫЛДАН БЕРІ СЫРДАРИЯ СУЫ АРАЛҒА ҚҰЙМАЙДЫ, ТҮГЕЛДЕЙ ЖОЛ-ЖӨНЕКЕЙ ШАРУАШЫЛЫҚТАРҒА БҰРЫЛЫП АЛЫНАДЫ. АЛ АМУДАРИЯ ҚҰЯТЫН СУДЫҢ 75 ПРОЦЕНТІ КЕМІДІ, 1975–1978 ЖЫЛДАРЫ АРАЛҒА БАР БОЛҒАНЫ 12 ТЕКШЕ КИЛОМЕТР СУ БЕРДІ. СЫРДАРИЯ МЕН АМУДАРИЯ АЛҚАБЫНДА БАРЛЫҒЫ 5,5 МИЛЛИОН ГЕКТАР СУАРМАЛЫ ЕГІСТІК БАР, БҰЛ МӨЛШЕРДІ 8–9 МИЛЛИОНҒА ЖЕТКІЗУ ЖОСПАРЛАНЫП ОТЫР. КЕЙБІР ЗЕРТТЕУЛЕР БОЙЫНША СУАРМАЛЫ ЕГІСТІККЕ ЖАРАЙТЫН ЖЕР КӨЛЕМІ 16 МИЛЛИОН ГЕКТАРҒА ЖЕТЕДІ. СУ ТЕК СУАРМАЛЫ ЖЕРГЕ ЖҰМСАЛЫП ҚАНА ҚОЙМАЙ, БАСҚА ЖОЛДАРМЕН ДЕ КӨП ЫСЫРАП БОЛАДЫ. КҮРІШ ЖӘНЕ МАҚТА ПЛАНТАЦИЯЛАРЫНДА ПАЙДАЛАНЫЛҒАН СУЛАР ОЙПАТТАРҒА АҒАДЫ ДА, КӨП БӨЛІГІ ТОПЫРАҚҚА СІҢІП, ҚАЛҒАНЫ БУЛАНЫП ЖОҚ БОЛАДЫ. МЫСАЛЫ, АСА ІРІ АРНАСАЙ ЖӘНЕ САРЫҚАМЫС ОЙПАТТАРЫНА ЖЫЛЫНА 7–8 ТЕКШЕ КИЛОМЕТР СУ ҚҰЙЫЛЫП ҚАЙТПАСТАН ЖОҒАЛАДЫ. ОСЫНЫҢ БӘРІ АРАЛ ТЕҢІЗІНІҢ ТАЯЗДАУЫНА ӨКЕП СОҚТЫ. 1960 ЖЫЛДАН БЕРІ ЖЫЛМА-ЖЫЛ ТАЯЗДАУДАН ТЕҢІЗ ДЕҢГЕЙІ 7 МЕТРТӨМЕН ТҮСТІ, ТЕҢІЗДІҢ КӨЛЕМІ 14 МЫҢ ШАРШЫ КИЛОМЕТРГЕ КЕМІДІ. ТЕҢІЗДІҢ КЕУІП ҚАЛҒАН БӨЛІГІ СУ БАСЫП ЖАТҚАН БЕЛІГІНІҢ КӨЛЕМІМЕН ТЕҢЕСТІ. ТЕҢІЗ СУЫНЫҢ ТҰЗДЫЛЫҒЫ ДА КӨП АРТТЫ ТЕҢІЗ БЕН ӨЗЕНДЕРДЕ БОЛЫП ЖАТҚАН МҰНДАЙ ҚҰБЫЛЫСТАР БАЛЫҚТАРДЫҢ КӨБЕЮІНЕ ДЕ КЕСІРІН ТИГІЗЕДІ. АУЛАНАТЫН БАЛЫҚ КӨЛЕМІ ДЕ КҮРТ ТӨМЕНДЕДІ. МЫСАЛЫ, 1963 ЖЫЛЫ 480 МЫҢ ЦЕНТНЕР БАЛЫҚ АУЛАНҒАН БОЛСА, 1978–1979 ЖЫЛДАРЫ БАР БОЛҒАНЫ 40–50 МЫҢ ЦЕНТНЕР АУЛАНДЫ. ОНДАТР АУЛАУ МҮЛДЕ ТОҚТАЛДЫ.

СУ ЛАСТАНУЫНЫҢ АЛДЫН - АЛУ

1) ШАРУАШЫЛЫҚ ЖӘНЕ АУЫЗ СУ РЕТІНДЕ ПАЙДАЛАНАТЫН СУ ТОҒАҒАДАРЫНА ҚҰЯТЫН АҒЫҒАДАРЫ СУДЫ БЫЛҒАУШЫ ЗИЯҒЫ ЗАТТАРЫНЫҢ ШЕПТІК МӨЛШЕРІ АРНАЙЫ ЕРЕЖЕМЕН БЕЛГІЛЕНГЕН ЖӘНЕ ОҒАДА ЗИЯҒЫ ЗАТТАРЫ ТІЗІМІНДЕ 400- ДЕН АСА АТАУ ТІРКЕЛГЕН.

2) ӨНДІРІСТІК МАҚСАТТА ПАЙДАЛАНЫЛАТЫН СУДЫҢ ӨЗІ ЖҰМЫС ІСТЕУШІЛЕРГЕ ЗИЯҒЫЗ, ҚҰРАЛ-ЖАБДЫҚТАРЫНЫҢ ЖЕМІРІЛУІН, ОЛАРЫНЫҢ ТҮБІНЕ ТҰЗ ТҰРУЫН ТУҒЫЗБАЙТЫҒА ЖӘНЕ ӨНІМ САПАСЫНА КЕРІ ӘСЕР ЕТПЕЙТІНДЕЙ БОЛУЫ ТИІС. АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ АЛҚАПТАРЫН СУҒАРУҒА ЖҰМСАЛАТЫН СУ ӨСІМДІККЕ ЗИЯҒЫЗ ЖӘНЕ ӨНІМ, ТҮСІМ МЕН ТОПЫРАҚ САПАСЫН НАШАРЛАТПАЙТЫН БОЛУЫ ТИІС.

3) СУ ҚОЙМАЛАРЫ ДА ӘР ТҮРЛІ МАҚСАТТА ҚОЛДАНЫЛАТЫНДЫҚТАН, ОЛАРЫ БЫЛҒАҒАДАН САҚТАУ ШАРАЛАРЫН НЕГІЗДЕУ ҮШІН ЗИЯҒЫЗДЫҚ ДЕГЕННІҢ, ӨЗІ НЕ ЕКЕНІ, ОНЫҢ ҚАНДАЙ ДӘРЕЖЕЛЕРІ, БЕЛГІСІ БАР ЕКЕНІН АНЫҚТАП АЛУ КЕРЕК БОЛАДЫ. «ЖЕРҮСТІ СУЛАРЫН ТӨГІН СУЛАРМЕН БЫЛҒАҒАДАН САҚТАУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» БОЙЫНША СУДЫҢ БЫЛҒАҒА БЕЛГІСІНЕ ОНЫҢ ДӘМ АРҚЫЛЫ БІЛІНЕТІН ҚАСИЕТТЕРІНІҢ ӨЗГЕРУІ ҚҰРАМЫНДА АДАМҒА, ЖАН-ЖАНУАРЛАРҒА, ҚҰСҚА, БАЛЫҚҚА, ЖЕМДІК ЖӘНЕ КӘСІПТІК АҒЗАЛАР ЗИЯҒЫЗДЫ ЗАТТАРЫНЫҢ БОЛУЫН ЖАТҚЫЗАДЫ. СОНДАЙ-АҚ СУ АҒЗАЛАРЫНЫҢ ҚАЛЫПТЫ ӨМІР СҮРУ ЖАҒДАЙЫН КҮРТ ӨЗГЕРТУІ МҮМКІНДІКТЕН, СУДЫҢ ҚЫЗУЫДА ҚАЛЫПТЫ ӨМІР СҮРУ ЖАҒДАЙЫН КҮРТ ӨЗГЕРТУІ МҮМКІНДІКТЕН СУДЫҢ ҚЫЗУЫДА БАҚЫЛАУДА БОЛУЫ ТИІС.

ӘЛЕМДІК СУДЫҢ ЛАСТАНУЫНА ЖОЛ БЕРМЕУ

ТІРШІЛІК АЯСЫНЫҢ СУ ӘЛЕМІН БЫЛҒАНУДАН САҚТАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ КЕШЕНДІ ШАРАЛАРЫНА ТӨМЕНДЕГІДЕЙ ӘРЕКЕТТЕР КІРЕДІ:

СУЫ АЗ НЕМЕСЕ ҚАЛДЫҚСЫЗ, ОҚШАУЛАНҒАН СУАЙНАЛЫМДЫҚ ЖӘНЕ АРАЛЫҚ ТАЗАЛАУ НЕМЕСЕ СУДЫ САЛҚЫНДАТЫП, ҚАЙТАДАН ІСКЕ ЖАРАТУ ЖҮЙЕСІ БАР ТЕХНОЛОГИЯЛАРҒА КӨШУ.

БҰРЫНҒЫ КЕҢЕС ОДАҒЫНДАҒЫ БАРЛЫҚ ӨНДІРІСТІК КӘСІПОРЫНДАРДЫ СУМЕН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ ҮШІН ТАБИҒИ СУ КӨЗДЕРІНЕНЖЫЛЫНА 100 МЛД. ТЕКШЕ МЕТРГЕ ЖУЫҚ СУ АЛЫНАТЫН ЖӘНЕ ОНЫҢ ӨРТҮРЛІ ДӘРЕЖЕДЕ БЫЛҒАНҒАН 90 %-Ы АЙНАЛЫП КЕЛІП СУ ҚОЙМАЛАРЫНА ҚАЙТАРЫЛАТЫН.

ҚАЛДЫҚ КӨЛЕМІН АЗАЙТЫП, СУСЫЗДАНҒАН ҚАЛДЫҚТЫ НЕМЕСЕ БЫЛҒАУЫШТАРДЫҢ ҚОЙЫРЛАНҒАН ЕРІТІНДІСІН ЖЕР ҚОЙНЫНА КӨМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫН ЖЕТІЛДІРУ. ӨНДІРІС ЖӘНЕ ТҰРМЫС ҚАЛДЫҚТАРМЕН БЫЛҒАНҒАН СУЛАРДЫТАЗАЛАУ ӘДІСТЕРІН ЖЕТІЛДІРУ.

ӨСІМДІКТЕРДІ АУРУДАН ЖӘНЕ ТҮРЛІ ЗИЯНКЕСТЕРДЕН, ЕГІСТІКТЕРДІ АРАМ ШӨПТЕРДЕН ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУШІ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ БАСҚА ДА АГРОТЕХНИКАЛЫҚ ШАРАЛАРДЫҢ ПӘРМЕНДІЛІГІ МЕН ҚОЛДАНЫС АЯСЫН КЕҢЕЙТЕ ОТЫРЫП, АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІ МЕН ОРМАН ШАРУАШЫЛЫҒЫН ШЕКТЕН ТЫС ХИМИЯЛАНДЫРУҒА ТОҚТАУ САЛУ.